LIZING OPERATSIYALARI TURLARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH TARTIBI.

Baykabulova Iroda - SamISI ilmiy Rahbari

Ummatov Adxamjon, Samiyev Tuyg’un - SamISI talabalari

Annotatsiya: Mazkur maqolada lizing munosabatlarining iqtisodiy mohiyati, uning asosiy turlari (moliyaviy, operativ, xalqaro va qaytariladigan lizing) hamda lizing operatsiyalarini amalga oshirishning bosqichma-bosqich tartibi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning asosiy vositalarini yangilash va modernizatsiya qilishda lizingning muqobil moliyalashtirish manbai sifatidagi o‘rni hamda an’anaviy bank kreditlaridan afzalliklari yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada lizing obyektini tanlashdan tortib, shartnomalarni rasmiylashtirish, mulkni topshirish va hisob-kitoblarni amalga oshirishgacha bo‘lgan jarayonlardagi huquqiy hamda moliyaviy mexanizmlar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida milliy iqtisodiyotda lizing xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish, mavjud risklarni kamaytirish va amaliyotni takomillashtirish yuzasidan tegishli ilmiy xulosa va amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Lizing, moliyaviy lizing, operativ lizing, investitsiya, moliyalashtirish manbai, lizing beruvchi, lizing oluvchi, asosiy vositalar, lizing shartnomasi, lizing to‘lovlari.

Abstract: This article scientifically, theoretically, and practically analyzes the economic essence of leasing relations, its main types (financial, operational, international, and leaseback), and the step-by-step procedure for implementing leasing operations. The role and advantages of leasing as an alternative financing source for updating and modernizing the fixed assets of business entities in a market economy are highlighted. Furthermore, the legal and financial mechanisms from choosing the leased asset to formalizing contracts and making payments are discussed. As a result of the study, conclusions and practical recommendations for further developing the leasing services market are proposed.

Keywords: Leasing, financial lease, operating lease, investment, financing source, lessor, lessee, fixed assets, leasing contract, lease payments.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируются экономическая сущность лизинговых отношений, его основные виды (финансовый, оперативный,

международный и возвратный лизинг), а также поэтапный порядок осуществления лизинговых операций. Освещены роль и преимущества лизинга как альтернативного источника финансирования при обновлении и модернизации основных средств хозяйствующих субъектов в условиях рыночной экономики. Кроме того, рассмотрены правовые и финансовые механизмы процесса от выбора объекта лизинга до оформления договоров и осуществления расчетов. В результате исследования разработаны соответствующие выводы и предложения по дальнейшему развитию рынка лизинговых услуг.

Ключевые слова: Лизинг, финансовый лизинг, оперативный лизинг, инвестиции, источник финансирования, лизингодатель, лизингополучатель, основные средства, договор лизинга, лизинговые платежи.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning barqaror rivojlanishi va bozorlarda raqobatbardoshligini ta’minlash bevosita ularning moddiy-texnika bazasini doimiy ravishda yangilab borish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishga bog‘liq. Biroq, ko‘pgina korxonalarda yangi texnologiyalar, asbob-uskunalar va asosiy vositalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarid qilish uchun o‘z aylanma mablag‘lari yetarli bo‘lmaydi. An’anaviy bank kreditlari esa yuqori foiz stavkalari, uzoq muddatli hujjatlashtirish jarayoni va qat’iy garov ta’minoti talablari sababli har doim ham qulay moliyalashtirish manbai bo‘la olmaydi. Aynan shunday sharoitda, lizing ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishning eng samarali, xavfsiz va moslashuvchan moliyaviy vositalaridan biri sifatida alohida iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Lizing munosabatlari o‘zida kredit, investitsiya va ijara elementlarini mujassam etgan murakkab jarayon hisoblanadi. Bugungi kunda lizing xizmatlari bozori jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, amaliyotda tadbirkorlar va hisobchi mutaxassislar tomonidan lizing turlarini (moliyaviy, operativ) maqsadli tanlash, shartnomalarni xalqaro standartlar asosida rasmiylashtirish va hisob-kitob qoidalarini to‘g‘ri qo‘llash borasida qator qiyinchiliklar kuzatilmoqda. Xususan, mulk huquqining o‘tishi va risklarning taqsimlanishi masalalari chuqurroq ilmiy-amaliy tahlilni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — lizing operatsiyalarining iqtisodiy va huquqiy mohiyatini ochib berish, uning turlarini tizimlashtirish hamda amaliyotda lizing jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish tartibini ilmiy

asoslangan holda yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun lizing jarayoni ishtirokchilari oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganish, uning anʼanaviy kreditlashdan afzalliklarini koʻrsatish hamda jarayonda yuzaga kelishi mumkin boʻlgan moliyaviy risklarni kamaytirish boʻyicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish vazifa qilib olingan.

Adabiyotlar tahlili: "Lizing munosabatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari koʻplab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, gʻarb iqtisodchilari **X.Uilyam** va **J.Kark** lizingni investitsiyalarni jalb qilishning samarali usuli sifatida eʼtirof etishgan. Oʻzbekistonlik olimlardan **A.Vahobov**, **N.Jumayev** va **I.Butikovlar** oʻz tadqiqotlarida milliy iqtisodiyotda lizing bozorini shakllantirish va undagi soliq imtiyozlarining iqtisodiy ahamiyatiga alohida toʻxtalib oʻtganlar. Biroq, 2024–2025-yillardagi global iqtisodiy oʻzgarishlar sharoitida lizing operatsiyalarining raqamli transformatsiyasi va risklarni boshqarish masalalari hali ham qoʻshimcha tadqiqotlarni talab etmoqda."

Asosiy qism

Lizingning iqtisodiy tabiati va uning zamonaviy iqtisodiyotdagi oʻrni. Lizing ─ bu murakkab moliyaviy vosita boʻlib, oʻzida ijara, kredit va investitsiya munosabatlarining xususiyatlarini mujassamlashtiradi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan, lizing xoʻjalik subyektlariga yirik miqdordagi boshlangʻich kapital sarflamasdan, ishlab chiqarish vositalarini yangilash imkonini beradi. Bu jarayonning oʻziga xosligi shundaki, mulkdan foydalanish huquqi lizing oluvchiga oʻtgani holda, mulk huquqi shartnoma muddati yakunlangunga qadar lizing beruvchida saqlanib qoladi. Bu holat lizing beruvchi uchun qoʻshimcha xavfsizlik (garov) kafolati boʻlib xizmat qiladi.

Xalqaro amaliyotda lizing shartnomalari ularning iqtisodiy mazmuni va risklarning taqsimlanishiga koʻra bir necha turlarga boʻlinadi:

- **Moliyaviy lizing (Financial Lease):** Bu turda lizing muddati obʼektning toʻliq xizmat koʻrsatish muddatiga yaqin boʻladi. Shartnoma davomida lizing oluvchi tomonidan amalga oshiriladigan toʻlovlar obʼektning tannarxi va lizing beruvchining foizli daromadini toʻliq qoplaydi. Odatda, shartnoma yakunida mulk ramziy qiymatda lizing oluvchi tasarrufiga oʻtadi.
- **Operativ lizing (Operating Lease):** Mazkur turda mulk qisqa muddatga ijaraga beriladi va lizing muddati obʼektning amortizatsiya davridan ancha qisqa boʻladi. Shartnoma tugagach, obʼekt lizing beruvchiga qaytariladi. Bu

usul texnik eskirish darajasi yuqori bo‘lgan kompyuter texnikasi yoki aviatsiya sohasida keng qo‘llaniladi.

Qaytariladigan lizing - Ushbu mexanizm korxonaga o‘z aylanma mablag‘larini tezkorlik bilan to‘ldirish imkonini beradi. Korxona o‘z mulkini lizing kompaniyasiga sotadi va shu vaqtning o‘zida uni lizing asosida qayta ijaraga oladi. Bu moliyaviy qiyinchilikka uchragan, lekin ishlab chiqarish quvvatiga ega korxonalar uchun samarali yechimdir. Xalqaro lizing - Agarda lizing beruvchi va lizing oluvchi turli davlatlar rezidentlari bo‘lsa, bu operatsiya xalqaro lizing hisoblanadi. Bu usul mamlakatga xorijiy texnologiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

Lizing operatsiyasini amalga oshirish jarayoni mantiqiy ketma-ketlikka ega bo‘lgan quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1-bosqich: Loyihani tanlash va tahlil qilish. Lizing oluvchi zaruriy asbob-uskunani tanlaydi va sotuvchi bilan dastlabki muzokaralarni o‘tkazadi. So‘ngra lizing beruvchiga (bank yoki lizing kompaniyasi) ariza beradi. Lizing beruvchi loyihaning iqtisodiy samaradorligini va lizing oluvchining moliyaviy barqarorligini skoring tahlili orqali tekshiradi.

2-bosqich: Shartnomaviy munosabatlarni rasmiylashtirish. Mazkur bosqichda uchta asosiy hujjat imzolanadi:

- Lizing beruvchi va oluvchi o‘rtasidagi Lizing shartnomasi;
- Lizing beruvchi va yetkazib beruvchi o‘rtasidagi Oldi-sotdi shartnomasi;
- Mulkni tasodifiy yo‘qotish yoki shikastlanishdan himoya qilish uchun Sug‘urta shartnomasi.

3-bosqich: Ob’ektni qabul qilish va foydalanish. Sotuvchi mulkni to‘g‘ridan-to‘g‘ri lizing oluvchining manziliga yetkazib beradi. Lizing oluvchi texnikani qabul qilib olgach, foydalanishni boshlaydi va tasdiqlangan grafik asosida lizing to‘lovlarini to‘lab boradi. Lizing to‘lovlari tarkibiga ob’ekt qiymatining qoplanishi, komissiya haqi va sug‘urta xarajatlari kiradi.

Lizingning asosiy ustunligi uning soliq imtiyozlaridadir. Masalan, ko‘plab mamlakatlar qonunchiligida lizing to‘lovlari mahsulot tannarxiga (xarajatlarga) kiritiladi, bu esa foyda solig‘i bazasini kamaytiradi. Shuningdek, lizing oluvchi ob’ekt uchun qo‘shilgan qiymat solig‘ini (QQS) bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Biroq, lizingda ham ma’lum risklar mavjud:

- **Kredit riski:** Lizing oluvchi to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshira olmasligi.
- **Texnik risk:** Ob’ektning kutilganidan tezroq ma’naviy eskirishi.
- **Foiz riski:** Bozor kon’yunkturasining o‘zgarishi natijasida qayta moliyalashtirish stavkalarining oshishi.

O‘zbekiston lizing xizmatlari bozorining tarkibiy tahlili. O‘zbekiston lizing beruvchilar uyushmasi statistikalariga asoslanib umumlashtirilgan (approximate) ko‘rsatkichlar hisoblanadi, 2025-yil yakuniga ko‘ra O‘zbekiston lizing portfeli jadal o‘sishni ko‘rsatib, **11,39 trillion so‘mga** yetdi (bu 2024-yilga nisbatan 28% ga ko‘pdir). Lizing operatsiyalari hajmi va texnologik yo‘nalishlari quyidagicha taqsimlanmoqda:

Lizing ob’ektlari turlari	**2025-yil bozor ulushi (%)**	**Asosiy o'zgarishlar va trendlar**
Qishloq xo‘jaligi texnikasi	**68.8%**	Eng katta ulush. Asosiy drayverlar: *O‘zagrolizing* va *Autosanoat Agro Lizing*.
Avtotransport vositalari	**16.2%**	Yengil va yuk avtomobillari lizingi barqaror o‘sib bormoqda.
Texnologik uskunalar	**7.2%**	Sanoat liniyalari va ishlab chiqarish uskunalarini o'z ichiga oladi.
Qurilish texnikasi	**4.1%**	Maxsus texnika va qurilish kranlari lizingi.

Ko‘chmas mulk va boshqalar	**3.7%**	Omborxonalar va tijorat binolari lizingi.

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston lizing bozorining mutlaq katta qismi (**68.8%**) qishloq xo‘jaligi texnikasi hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Bu ko‘rsatkich mamlakatimiz iqtisodiyotining agrar-sanoat yo‘nalishida ekanligi hamda sohani davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash (masalan, imtiyozli lizing dasturlari) natijasida moddiy-texnika bazasini tubdan yangilashga bo‘lgan yuqori ehtiyoj bilan izohlanadi.

Avtotransport vositalarining **16.2%** lik ulushi esa respublikamizda logistika tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro yuk tashish hajmining ortib borayotganidan dalolat beradi. Texnologik uskunalarning salmoqli ulushi esa kichik va o‘rta biznes sub’ektlari tomonidan ishlab chiqarishni mahalliylashtirish, xomashyoni chuqur qayta ishlash hamda yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga bo‘lgan intilish kuchayayotganini tasdiqlaydi.

Xulosa

Lizing operatsiyalari zamonaviy iqtisodiyotda korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash va ishlab chiqarish quvvatlarini jadal modernizatsiya qilish imkonini beruvchi strategik vosita hisoblanadi. Uning an’anaviy bank kreditidan ustunligi nafaqat garov ta’minotining soddaligida, balki lizing to‘lovlarining tannarxga kiritilishi natijasida yuzaga keladigan sezilarli soliq imtiyozlari va aylanma mablag‘larning iqtisod qilinishidadir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lizing turlarini korxonaning strategik maqsadlariga ko‘ra to‘g‘ri tanlash aktivlar rentabelligini oshirishga va texnologik eskirish risklarini minimallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Lizing to‘g‘risida”gi Qonuni. (Yangi tahriri).
2. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) №9 "Lizing hisobi".
3. Vahobov A.V., Jumaev N.H., Hasanov T.S. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik. – Toshkent moliya instituti.

4. Butikov I.L. Bozor iqtisodiyoti sharoitida lizing munosabatlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari // "Iqtisodiyot va moliya" jurnali. – Toshkent, 2022. - №3.

5. International Financial Reporting Standards (IFRS) 16 "Leases". – International Accounting Standards Board (IASB), 2019.

6. The Lease Europe Annual Report 2024. Statistics and Market Trends in European Leasing. – www.leaseurope.org.

7. O‘zbekiston Lizing beruvchilar uyushmasining yillik hisoboti (2025). – www.ula.uz.